

Paitusi ja kriitikat sümboliraamatule, enamatki

Reet Hiiemäe. Pärimuslikud märgid ja sümbolid Eestis. Tallinn: Varrak, 2022. 224 lk.

Raamatu pealkiri pakub üsna laia mõtte-
maa kujutlemaks, mis ees oodata võib.
Vanast harjumusest seostub pealkirjas
suure tähega kirjutatud Eesti mulle millegi
riikliku, ametliku ja modernsega. Raa-
matu eestiline osa koosneb sissevaatamisel
aga ennekõike saja ja enama aasta eest
ehk siis pigem eelmodernsest kultuuri-
tüübist, kusagilt suure tähega *Eesti* eelt või
kõrvalt kogutud rahvaluulelistest arhiivi-
tekstidest. Eks oleks huvitav küsida, kas
ja kuidas need vana aja asjad meie riigi-
kultuuri jõudnud on, kuid annan endale
aru, et pealkirjade loomine on omaette
kunst, mille taga enam kui sisule vastavus
võib seista tähelepanu äratamise soov, kir-

jastuse müügihuvi ja muud sellised asjad.
Sisupeatükke silmitsedes tekib kahtlus, kas
ka pealkirjas välja öeldud „märgid ja süm-
bolid” raamatu sisu kohta alati kõige täpse-
mad mõisted on. Kas karjus on sümbol ja/
või märk? Aga kiik või mesi? Tegemist pole
ju unenägude seletajaga.

Pealkirja kallal norimine osutab sellele,
et nii uue kui ka vana folkloori raamatu-
lik esitamine ja vahendamine tänapäeva
lugejale ei ole kerge ülesanne. Milles asi?
Arvatavalt võiks rahvaluule olla midagi
suhteliselt lihtsat, millest haritud inimene
ju ikka n-ö üle käia suudab. Selline veen-
dumus pole hämmastaval moel kuigi vöö-
ras praegugi, ka mitte harituma seltskonna
hulgas. Suhtumine folkloori (või päri-
musse) tundub balansseerivat kahe äär-
muspunkti vahel: ühes otsas on kriitika-
vaba vaimustumine kõigest „vanast ja vää-
rikast”, teises otsas ignorantsuses või veidi
üleolevas suhtumises väljenduda võiv
kompleks või ebamugavustunne vana ja
lõpuni kontrollimatu kultuurilise „põhja-
kihi” suhtes, millele meid luba küsimata

istutatud on. Rahvaluulest populaarses formaadis kirjutada püüdes tuleb seilata nende äärmuspunktide ning mitmesuguste muude salakaride vahel, sest folkloor pole ju vaid „kirjutamata kirjandus” ning „oige ja vasemba”, vaid midagi, milles me küll sees oleme, kuid mida lahti muukida kuigi lihtsalt ei saa.

Juba XIX sajandi teisel poolel, rahvuseloome epohhil, kui side esivanemate varandusega justnagu veel hästi tihe ja loomulik pidanuks olema, tuli Jakob Hurdal oma sihtgrupile – haritud ja ärksamatele rahvuskaaslastele – selgitada, mida kogumistöös tähele panna ja mida saata tuleb, ehk siis: mis on folkloor.¹ Folkloori ühemõttelise defineerimise keerukus saadab rahvaluuleteadlasi tänapäevani, seda komplitseeritum võib asi olla profaani jaoks – kui ta siin üldse probleemi näha suudab. Räägin sellest, kuna mulle pakkus folkloori käsitlemise, mõtestamise ja paratamatult ka turustamise küsimus raamatut uurides üldisemat peamurdmist.

Folkloorsete rahvaraamatute (mille hulka vaadeldav teos minu arvates kuulub) ajalugu on meie kultuuriloos üsnagi pikk. Selle žanri tuntumaid, produktiivsemaid ja ka põlatumaid viljelejaid oli Hurda kaasaegne Matthias Johann Eisen, kes juba XIX sajandi lõpukümnenditel püüdis laiemale lugejaskonnale loetavalt ja arusaadavalt vahendada eesti rahvaluule rikkust ja ilu. Järelikult oli juba siis probleemiks folkloori jõukohane kättestoomine kirjakultuuri sukeldunud eesti rahvale. Eisenit on tagantjärele süüdistatud algupärase folkloori mitteautentses ümberjutustamises, järelkontrolli võimaldava viitestiku (kas meelega?) ärajätmises ning sellest tulenevalt muudes meelevaldsus-

tes. Hiimäele, aga ka teistele praegusaja populaarses formaadis folklooriraamatute autoritele tahtlikku allikate segamist enamjaolt ette heita ei saa. Professionaalidena teatakse, kuidas lähtematerjalidega tuleb ringi käia. Kuid ka selle raamatu viie lehekülje pikkune kasutatud kirjanduse loetelu (peale selle korrektne viitamine arhiivitekstidele artiklites) ei tee käsitlust veel teaduslikuks. Mis iseloomustab seda raamatut siis kõige enam ning tekitab juurdlevas lugejas mõtteainet, intriigi, mõnikord ka kimbatust?

Arvan, et raamatu pealkirjas mainitud mõisteid *sümbol* ja *märk* on parem üksüheselt mitte võtta, pigem omamoodi metafoorina, üldistades. Nende mõistete semiootilise analüüsiga siin kaugele ei jõuaks. Pigem on autor lähtunud reaalist, rollidest ja nähtustest, mis arhiiviallikatele tuginedes on kõnekad rahvausundis ja kombestik, aga ka argielus ja etnograafilises olustikus üldisemalt. Tõsi, sealhulgas leidub tavamõttes n-ö üldtunnustatud sümboleid (süda, ankur jms), kuid mingi märgileksikonina raamatut võtta ei tasuks. Folkloori puhul on oluline lasta materjalil endal kõneleda niipalju kui võimalik, et näha, kuhu see kõigepealt viib. Seega on oluline (ja ühtlasi folkloristlikule rahvaraamatule ootuspärane), et suure osa raamatust moodustavad arhiiviteksid. Õieti võinuks need moodustada veelgi kaalukama osa, millest aga peagi.

Käsitletava ainese valimine ning valitu mõistlik ja rahuldav analüüsimine on raamatu suuremaid väljakutseid. Teadusmonograafiana oleks sellise ammendava, eesti rahvakultuuri ja -usundit puudutava teose loomine elutöö mõõtu ettevõtmine. Selles ei saaks lähtuda üksnes rahvusvaheliselt tuntud, tavalugejale apetiitsetest märksõnadest kui omamoodi teetähistest, vaid alustama peaks rahvakultuuri olemuse tabamisest, süsteemsest mõtestamisest ja kirjeldamisest – olgu siis vaatluse all

¹ Seda teeb ta iseäranis kenasti 1871. aastal Eesti Postimehe lisalehes ilmunud artiklis, vt J. Hurt, Mis lugu rahva mälestustest pidada. – J. Hurt, Mida rahvamälestustest pidada. Koost Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1989, lk 9–25.

tekstide kogumise periood või mingi veel ulatuslikum ajavahemik. Rahvaraamatu puhul on asi muidugi lihtsam, siiski tuleb siinkohal autorile au anda südika plaani ja selle sihikindla teostamise eest. Et Hiiemäe on selle raamatu teemadel sõna võtnud ka Vikerraadio „Huvitaja” saadetes², on võimalik, et see ongi viinud mõttele raadio jaoks tehtud eeltöö kaante vahele kokku seada. Selline käitumisviis pole tänapäeval põhitöökohal igasugu kõrvalise pudi-padiga koormatud teadlaste puhul ju sugugi ebatavaline.

Käsitlemiseks valitud teemade artiklid on enamjaolt üles ehitatud nii, et nad algavad ülevaatega vastava või sarnase nähtuse esinemisest mõnes suuremas usundis või kultuuris, õpetuses või ajaloo, liiguvad siis eesti kultuurile lähemale ning lõppevad arhiivitekstide näidetega. Kõik pole alati välja arendatud – aga nagu juba öeldud, nõudlikum käsitlus eeldanuks elutööd. Mõtisklesin ja mõistan, miks selline kompositsioon on justkui vajalik: ühtpidi on omamoodi rutiin seletada või „õigus-tada” ka rahvakultuuri nähtusi kui midagi, mis lähtuvad üldisematest ja üllamatest õpetuslikest või justkui kõrgkultuurilistest algetest. Võib-olla ootab sellist lähenemist ka tavalugeja, äkki soovitas seda väljaandja? Muidugi on hariv kas või näiteks sarve-teemalises artiklis teada saada sarvilistest antiikjumalatest ning sarve kujutavatest amulettidest Itaalias. Teistpidi tuleb pähe küsimus, millest raamat küll tegelikult olema peaks või olla tahaks. Tundes Reet Hiiemäed kui võimekat folkloristi, eeldanuks siiski esmalt ja enam keskendumist algupärasele eesti rahvaluuleainesele.

Probleem ei ole selles, et artiklites sageli esikohale seatud mitmesugused taustateadmised paha teeks, vaid nende seos-

tatuses rahvaluulelise (vähemasti minu jaoks) põhimaterjaliga. Folkloori pole vaja aprioorset igasugu raamatuteadmistega laiendada või justkui välja vabandada. Sellega hakkab kiiresti kaduma ta olemuslik algupära ja võlu, tema eneseküllane süsteem ning kõnekus. Rahvaluule tähendusüsteem ja käibimiskeskond on vähemalt antud juhul ju midagi sootuks muud olnud. Välistamata võimalikke seoseid teiste kultuuride ja õpetustega, peab ennekoike nägema puude taga metsa. Lühidalt, oleks oodanud enam argumenteeritud seoseloomet arhiivitekstide ja kõige muu vahel. Selle asemel toimub artiklites tihti justkui ühest tähendusruumist teise liikumine, mõnikord ka ühest teise kukkumine.

Näiteks tehakse luukere artiklis kõigepealt juttu luukerest kui „väga laialt tuntud maise kaduvuse ja surma sümbolist” – mõistagi Euroopa kultuuriloos ja kujutavas kunstis. Samuti on lühidalt juttu pealuust joogipeekrite tegemisest tantristlikes ja okultistlikes traditsioonides, pealuust kui vahendist kõige kaduvuse üle mõtisklemisel kristluses kuni selle kasutamiseni ohusümbolina elektri- ja ravimikappidel. Seost Eestiga ilmestab Bernt Notke „Surmatantsu” mainimine, kuid siis tuleb tõdeda, et eesti rahvakultuuril kõige eelmainituga erilist pistmist pole. Toodud näitetekstid rahvaluulearhiivist kuuluvad katku-, hoiatusmuistendite ja varanduse leidmise lugude rubriiki. Luukerel või pealuul neis minu arvates sümboolikasse ulatuvat üldistusjõudu pole, neid võib pidada stereotüüpseteks elementideks teatud sorti tegevuslikes süžeedes.

Elavhõbedaga seoses mainitakse seda, et see sümboliseerib vitaalsust ja energiat, ning kõneldakse selle kasutamisest Mehhiko ja Egiptuse matusekombestik, samuti selle „müstilisest aurast” alkeemikutele. Eesti (ja paljude teiste) rahvaste kombestik on elavhõbedat kasutatud kaitsemaagilise vahendina näiteks maja-

² Nende teemade järelkuulamiseks tuleb ette võtta suurem sortimistöö aadressil <https://vikerraadio.err.ee/arhiiv/huvitaja/Miks%20on%20nii>

ehituses, kuid ka siin (st rahvakultuuris) pole see kuigivõrd võetav mingi isevärki märgi või sümbolina, vaid elavhõbeda vajalikkus ilmneb tegevuses ja kasutuses, ehk siis n-ö aktsionaalses koodis. Sarnastele mõtetele viivad paljud teised raamatu artiklid: alguslõik laiaast ilmast juhatab sisse ühte, näitetekstid n-ö elust endas (ehk siis eesti rahvaluulest) jutustavad aga mingit muud lugu, mis oleks väärinud enam avamist.

Milles on vahe? Meie käsutuses olev folklooriaines pärineb valdavalt traditsioonilisest suulisest rahvakultuurist. Nagu juba selgus, ei ole see oma olemuselt mingi diskreetne õpetus, vaid varieeruv, igapäevaelus tõestust saav, olenevalt olukorrast rakendatav praktiline teadmine. Sümboli asemel on meie ees akt, tegu. Veimevakale lõigatud viiskand või uksepiidale tehtud rist mitte ei sümboliseeri, vaid **teeb** rahvakultuuris midagi. Üksikmärkide nimetamisest olulisem ja viljakam on leida ning välja tuua rahvakultuuri hoopis pikema ja keerukama sisemisi seoseahelaid. Tõsi, ka selles suunas on raamatus minemisi, kuid põhjalikum süüvimine oleks huvitavam olnud.

Sümbolile keskendumise asemel vajaks rahvaluuleteadus elava keele ning tegevustepõhist jäljeajamist, midagi sellist, nagu juba poole sajandi eest asus idaslaavi folkloori alal teostama Moskva etnolingvistiline koolkond Nikita Tolstoi juhtimisel.³ Rahva hulgas leviv või arhiveeritud folklooriaines on ikka midagi muud kui mõni poolsuletud salaõpetus sellele iseloomulike kodeeringutega. Loomulikult pole piir viimati mainitu ja elava rahvakultuuri vahel kunagi olnud täiesti ületamatu, kuid siiski on igasugu elitaarsed õpetused, eriti

veel XVIII–XIX sajandi puhangutes üritanud end elavast rahvakultuurist eemal hoida. Välditud on mis tahes infollekkeid, samal ajal pole ülemäärast huvi tuntud lihtrahva folkloori, seal leiduvate maagiliste praktikate ning teadmissüsteemide vastu.

Mõeldes nüüd kaastundlikult kirjastusele ja tavalugejale – pakun, et inimene, kes folkloori ilu kõrval tunneb mingit põhjendatud või põhjendamata huvi näiteks esoteerika ning muu „vaimse” vastu –, arvan, et autor on andnud endast parima nii esimest kui ka teist silmas pidades, ning peale selle teinud korralikku tööd oma eriala professionaalina. Minu eespool toodud kriitikat võiks laiendada folkloori mõistmise ja sellest huvitumise suhtes tänapäeva Eestis üldisemalt. Paarikümne aastaga on saabunud (vähemalt mulle) teatav küllastumine vana hea rahvaluule pärimuseks (ingl *heritage*) uutmisel. Ka selle raamatu pealkirjas omadussõnana esinev tüvi *päri* väljendab mulle tunnetuslikult pigem huvi tundmist selle vastu, kuidas mineviku tervikilmast pärit valikulisi pudemeid peeneks teha ning tänapäeval kasutusele võtta turisminduses, esoteerikas, festivalidel, hobitegevuses jne.

Millest on aga vajaka – see on tegelik arhiivitalletustesse või etnograafilistesse esemetesse süüvimise võime või tahe, laskumine kurnavasse välitöörutiini, pärimustekstide süvalugemine. See pole etteheide Hiiemäele, kelle arhiivi- ja välitöökogemus ning materjalitundmine on märkimisväärsed. Teadus ja selle tegemine on isevärki masin, mis paraku käib ringi tellimusele vastavalt. Etnograafilise ja folkloorse minevikuga sügavuti tegemine pole juba aastakümneid läänes eriline moeasi. Eesti folkloori iseomaste süvakihtide vahendamine rahvusvahelisse teadusse on pigem vaevanõudev ja ebatasuv tegevus, mille eest huvi ja kiituse pälvimise võimalus on palju väiksem kui

³ Vt nt käsitlusi raamatus C. M. Толстая, Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике. Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2010.

mis tahes äratuntava tänapäevase nähtuse kirjeldamisel-käsitlemisel. Olgem moodsad, paraku.

Kui teadlane saabki end mingi eksklusiivse uurimisteemaga elevandiluuist torni sulgeda, mõistagi mitte kuigi pikaks ajaks, siis populaarsem väljendusviis peab vist eriti nõõripidi käima, sest – nagu juba täheldatud – rahvaluule üldisem mõtestamine ja vahendamine on keerulisem, kui arvata võib. Rahvuskultuuri seisukohalt oleks folkloristika õppimise ja õpetamise kokku tõmbamine selge kultuuriline

enesetapp. Uurimisteema ja -viisi valikul tuleb aga arvestada asju, mis tahavad väga kiiret reageerimist – just vanemat folkloori tuleks hinnaalanduseta püüda mõista ja mõtestada. Iga hetkega suureneb distantss möödanimikuga, sellega koos väheneb ka võimalus adekvaatselt mõista paljutki kunagi talletatust. Peame hoiduma sellest, et meie kultuuriline juur ja tuum ei osutuks ühel päeval vaid enigmaatiliseks sümbolijadaks.

MADIS ARUKASK